

УДК 323.13(=161.2)(477.83/.86+477.85)(091)«1900/1914»

© Ігор Райківський* (Івано-Франківськ)

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ ТА БУКОВИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано історичні передумови зародження українського січового руху в Галичині та Буковині. Підкреслено, що цей процес розглядається як закономірний результат національного відродження ХІХ — початку ХХ ст. Особливу увагу звернуто на місце і роль передової української інтелігенції в утвердженні національної самосвідомості «довгого» ХІХ ст. З'ясовано ідейні витоки та особливості українського національного руху по обидва боки кордону між Російською та Австрійською (Австро-Угорською) імперіями, що мав взаємозалежний характер і вступив на злам ХІХ–ХХ ст. у період політизації. Багатогранна діяльність товариства «Січ» до 1914 р. сприяла утвердженню української національної свідомості серед широких верств населення, а також заклала підґрунтя для формування українських січових стрільців у роки Першої світової війни. Обґрунтовано тезу, що заснування товариства «Січ» у Галичині (з 1900 р.) та Буковині (з 1902 р.) стало одним із проявів переходу національного відродження на політичний рівень.

Ключові слова: український січовий рух, УСС, товариство «Січ», національне відродження, Австрійська (Австро-Угорська) імперія, Галичина, Буковина, пожежно-гімнастичне товариство.

Ihor Raikivskyi (Ivano-Frankivsk)

HISTORICAL PRECONDITIONS FOR THE ORIGIN OF THE UKRAINIAN SICH MOVEMENT IN GALICIA AND BUKOVYNA AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

This article analyzes the historical preconditions for the emergence of the Ukrainian Sich movement in Galicia and Bukovyna, which is viewed as a natural outcome of the national revival of the 19th and early 20th centuries along the border between the Russian and Austrian (Austro-Hungarian) empires. Particular attention is paid to Pokuttia — a historical and ethnographic region that, starting in the 1840s, gradually became one of the centres of the Ukrainian national movement, and in 1900, the birthplace of the first branches of the «Sich» fire and gymnastic society in Galicia, where it achieved its greatest development. The ideologist and organizer of «Sich», K. Trylovskyi, viewed the society as a means of strengthening the electorate of the newly formed Ukrainian Radical Party (URP) amid increasingly competitive election campaigns. The founding of the first «Sich» groups, whose existence evoked the glorious historical traditions of the Cossacks and the Zaporozhian Sich, became an integral part of the politicization of the Ukrainian national movement in the 1890s and early 20th century.

It is noted that in the 19th century, Galicia served as a kind of «bridge» through which the national and cultural influence from Russian-ruled Ukraine spread to neighbouring Bukovyna. The organizational model of Galicia Sich movement began to be implemented in Bukovyna in 1902 and had certain distinctive features due to the local conditions of the Ukrainian national revival (greater ideological diversity, a more moderate political stance, willingness for interethnic dialogue, closer integration with the existing network of societies, etc.). The multifaceted activities of the «Sich» society up to 1914 contributed to the establishment of Ukrainian national consciousness among the peasant masses of Galicia and Bukovyna, and its branches, which interacted with one another, laid the foundation for the formation of the Ukrainian Sich Riflemen during World War I.

Keywords: Ukrainian Sich movement, USR, society «Sich», national revival, Austrian (Austro-Hungarian) Empire, Galicia, Bukovyna, fire-gymnastic society.

* д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України і методики викладання історії
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

DSc in History, Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk
Carpathian National University
orcid.org/0000-0003-2218-9556
ihor.raikivskyi@cnu.edu.ua

Постановка проблеми. Особливу роль у національному русі відіграла військова формація «Українські січові стрільці» (далі — УСС), що як добровольчий підрозділ у складі австро-угорської армії була створена на початку Першої світової війни в 1914 р. з метою захисту українських земель та створення в майбутньому незалежної української державності. Українські «січовики» уславилися на фронтах війни, в українській громадській діяльності, а з проголошенням Західно-Української Народної Республіки стали основою Української галицької армії (УГА) — регулярної армії новоствореної держави. Початок українського січового руху, що став осередком для військового вишколу молоді та розбудови на його основі формацій українців, що зі зброєю в руках боролися за створення Української держави, поклато створення 5 травня 1900 р. у покутському селі Завалля Снятинського повіту першого товариства «Січ». Заснування товариства, що в 1902 р. поширилося на Буковину, необхідно розглядати в контексті загальноукраїнського національного відродження (модерного націотворення) XIX — початку XX ст., що починалося на руїнах Гетьманської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історичних передумов зародження українського січового руху торкалися у своїх працях дослідники історії товариства «Січ» у Галичині та Буковині, значною мірою в колективних збірниках всеукраїнських матеріалів наукових конференцій, присвячених ювілейним датам від часу його створення в покутському с. Завалля. Зокрема, досліджуваного питання торкнулися А. Королько (під час аналізу організаційних осередків січового руху на Покутті та їхньої практичної діяльності, зокрема щодо поширення козацьких традицій і символіки XVI–XVIII ст.)¹, М. Гуйванюк (висвітлюючи вплив галицької організаційної моделі на січовий рух на Буковині, відносини між ними)², Б. Трофим'як (у процесі висвітлення гімнастично-спортивних організацій у національно-визвольному русі Галичини другої половини XIX — початку XX ст.)³, О. Добржанський, О. Масан і С. Бабчук (аналізуючи різні аспекти розвитку буковинських «Січей», історію їхнього становлення)⁴ та ін.

Метою статті є висвітлення історичних передумов зародження українського січового руху в Галичині та Буковині в контексті національного відродження XIX — початку XX ст. Досягнення мети передбачає вирішення наступних завдань: розкрити характерні риси національного руху в Галичині та Буковині з кінця XVIII ст., коли етнічні українські землі після поділів Речі Посполитої перейшли до складу Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій, до початку його політизації на зламі XIX–XX ст.; з'ясувати особливості національного відродження в краї, зокрема на Покутті, що як самобутній історико-етнографічний та географічний регіон у складі Галичини (був її південно-східним «кутом», за найбільш поширеною в науковій літературі версією походження терміна) стало «батьківщиною» «Січей» і водночас своєрідним «містком» до сусідньої Буковини зі схожими етнографічними ознаками (народними звичаями, традиціями і т. п.); визначити основні тенденції розвитку товариства «Січ» на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XVIII ст. російська цариця Єкатеріна II остаточно ліквідувала залишки козацької автономії на Лівобережній і Слобідській Україні, на території колишньої Гетьманщини, де було запроваджено загальноросійський адміністративно-політичний устрій. У соціальній сфері царизм встановив кріпосне право, надавши колишній козацькій старшині права і привілеї російського дворянства. Могутня колись Річ Посполита перестала існувати, а українські землі, якими вона володіла, були поділені між Австрією (Галичина, до якої на правах окремого, буковинського округу, що проіснував до 1848 р., увійшла Буковина, відібрана Габсбургами в Османської імперії 1775 р.) та Росією (Правобережна Україна).

Наддніпрянську Україну, що становила близько 90 % етнічних українських земель і населення, з кінця XVIII ст. охопила потужна хвиля зросійщення, коли, за словами М. Грушевського, «змосковщилося все, що підіймалося над масою народною», тоді як в австрійській Галичині «все покрила Польща». Народна маса, «придавлена кріпацькою неволею, лежала мовчазною, нерухомою, мертвою, і здавалося, що вже не встане — прийшов останній кінець українському життю...»⁵. Автор писав свою працю на початку XX ст., зробивши одну з перших спроб дати науково-популярний виклад історії України, розробив схему українського історичного процесу від давніх часів. Однак наприкінці XVIII — в першій половині XIX ст. для тогочасних діячів самобутність українців (русинів, «малоросів») у кращому випадку здавалася питанням історичного минулого, що не має жодної перспективи. Так, Д. Бантиш-Каменський, автор першого узагальнюючого видання з історії України (Москва, 1822 р.), закінчуючи свою працю, яку назвав «Історією Малої Росії», висловив жаль, що «дѣянiя мужей доблестныхъ сохрѧнятся въ отдаленномъ потомствѣ, и самыя развалины будутъ гласить о нихъ»⁶.

Будитель української національної ідеї Т. Шевченко у своїй поезії емоційно передав власне бачення історичних подій останньої третини XVIII ст., пов'язаних з ліквідацією Гетьманщини:

*...Заснула Вкраїна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.
А надію...
Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла⁷.*

Промотором українського відродження (модерного націотворення) в контексті активізації національних рухів слов'янських народів, поневолених імперіями, з кінця XVIII ст. стали інтелектуальні впливи із Заходу — Просвітництва, Великої французької революції 1789–1799 рр., Романтизму. На зміну середньовічним уявленням про світ, що мали теоцентричний характер, передові ідеї діячів Просвітництва другої половини XVII — XVIII ст. принесли віру в перетворювальну силу людського розуму й освіти, прагнення поширювати наукові знання, що мало сприяти досягненню людством рівності, братерства і свободи. З 1790-х рр. у Європі почав поширюватися романтизм, що переглянув ставлення до народної культури як до чогось явно «низького», недостойного уваги, бо, в розумінні романтиків, кожний народ, його творчість, побут і традиції вважалися джерелом для духовного збагачення усього світу. Концепції німецького філософа Й.-Г. Гердера, що стали основою для течії романтизму, обстоювали необхідність пошуків «місцевого колориту», оригінального в людях та їхньому побуті, національної самобутності.

Особливий вплив на національне пробудження мали ідеї французької революції 1789–1799 рр., що ліквідувавши владу монарха, короля і старої аристократії, декларувала принципи свободи, рівності та братерства як основу сучасної демократії. Революція заклала фундамент для нової епохи в «довгому» XIX ст. — формування ідеї національної держави, коли носієм самобутності проголошувався увесь народ, а не лише панівна верства (згадаймо, як в абсолютистській Франції державність персоніфікувалася в королі, династії: «державна — це я»)⁸. Характерно, що лідери українського руху в XIX ст. добре розуміли місце і роль у національному відродженні подій французької революції, як і дещо раніше — американської, що привела до утворення США (1783 р.) та ухвалення її конституції (1787 р.), появи першої сучасної конституційної демократії. Так, у львівському народо-вському часописі «Вечерниці» 1863 р. писалося: «Начало народне проломало собі дорогу аж за французької революції 1789 року; проломало воно собі дорогу зь запада...»⁹. У поемі «Юродивий» Т. Шевченко, у свою чергу, поетичним словом висловлював сподівання на утвердження в далекому майбутньому в Україні принципів народовладдя і соціальної справедливості:

*Коли
Ми діждемося Вашінгтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись!¹⁰.*

Однак перші кроки в розвитку українського національного руху XIX ст. в Галичині були повільними і нерішучими порівняно з підросійською Україною, що стала «колискою відродження». Унаслідок занепаду Речі Посполитої в 1772 р., за першим її поділом, галицькі русини перейшли під владу Габсбурзької монархії в стані глибокого винародовлення, за висловом дослідника М. Возняка, взагалі «без ознак свого окремого національно-культурного життя»¹¹. За соціальним складом русинами були майже виключно селяни, що перебували в тяжкій панщизняній неволі, та малоосвічене греко-католицьке духовенство, досить «низьке» за соціальним статусом. Поляки зневажливо казали: «Рор і сһор — то ruski naród» («Священник і селянин — то руський народ»). Опоячення й окатоличення серед місцевих русинів поширилося настільки, що навіть у селах священники виголошували проповіді польською мовою та розмовляли по-польськи вдома або користувалися так званим «язичієм» — мішаниною церковнослов'янської і польської мов, з використанням місцевої української говірки. Як правило, діловодство греко-католицьких єпископських консисторій першої половини XIX ст. велося польською, латинською або німецькою мовами¹².

Етнічній самоідентифікації галицьких русинів сприяла реформаторська діяльність австрійського уряду 1770–1780-х рр. у дусі «освіченого абсолютизму», що частково покращила соціальне і матеріальне становище греко-католицьких священників, їхній інтелектуальний рівень. Зокрема, це

відбулося завдяки відкриттю нових навчальних закладів для освіти духовенства ГКЦ — духовних семінарій, «Руського інституту» при Львівському університеті. Церква отримала ширші права в управлінні та організації церковного життя в Австрії після заснування в 1807 р. Галицької митрополії з центром у Львові. Отримавши знання, ознайомившись із передовими ідеями свого часу, частина священників виявила інтерес до народознавства як науки, що займалася вивченням мови, фольклору й етнографії, історії рідного народу на першому етапі відродження (науковому, «збирання спадщини»). Однак на перших порах наукові та літературні твори писалися не живою, простонародною мовою, а макаронічним «язичієм», польською, німецькою або латинською мовами. Серед публікацій народних пісень були збірки (Й. Лозинського, поляків В. Залеського, Ж. Паулі та ін.), надруковані народною мовою, але латинським шрифтом.

Мовознавці, етнографи, історики сприяли усвідомленню окремішності мови, етнографічних рис та історичної традиції австрійських русинів від сусідніх народів. Особливий вплив на національне пробудження в краї мала творчість українських письменників з Наддніпрянщини, що за прикладом «Енеїди» І. Котляревського 1798 р. започаткували входження живої народної мови в письменство, класиків нової української літератури Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки та ін., діяльність вчених-народознавців М. Максимовича, Д. Бантиша-Каменського, М. Маркевича та ін. Будителями української національної ідеї в Галичині з романтичних поривів стали діячі «Руської трійці» М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький, які вперше відкрито висловили ідею соборності (національної єдності) України. Фольклорно-літературний альманах «Русалка Дністровая» в 1837 р. увів народну мову галицьких русинів у літературу і виразно засвідчив, що між їхньою мовою і мовою «малоросів» у складі Російської імперії немає суттєвих відмінностей, це один і той самий народ. Незважаючи на цензурні обмеження, «Руська трійця» мала послідовників у 1840-х рр.

Серед тих, хто наслідував приклад «Руської трійці», був Г. Ількевич — автор збірки «Галицькі припов'їдки и загадки», виданої у Відні 1841 р. Його життєвий шлях був тісно пов'язаний з Покуттям, де він тривалий час вчителював у Коломиї та Городенці. Збірка Г. Ількевича стала, по суті, першим окремим книжковим виданням українських народних прислів'їв і приказок, другою, після «Русалки Дністрової», книжкою в Галичині народнорозмовною мовою. Покутський край, якому на зламі XIX–XX ст. судилося стати батьківщиною січового руху, був одним із центрів українського національно-культурного відродження. Імпульси для розвитку національного руху в краї надходили з підросійської України. У 1830-х рр. було започатковано більш-менш регулярні контакти через листування невеликого кола галичан, передусім Я. Головацького, І. Вагилевича, Д. Зубрицького, з наддніпрянськими діячами М. Максимовичем, О. Бодянським, П. Лукашевичем, І. Срезневським (із них тільки два останні побували в Галичині відповідно в 1839 та 1842 рр.), що в листах заохочували молодь до народознавчих досліджень, написання праць живою розмовною мовою¹³.

Однак загалом у літературному доробку австрійських русинів до 1848 р. домінувала церковнослов'янщина. Галицькі русини, з боєм писав Я. Головацький під псевдонімом Гаврило Русин у німецькомовній статті 1846 р., «під ласкавим пануванням Австрії живуть без літератури, без часопису, без національної освіти, без шкіл, як варвари». «Серед усіх слов'янських народів, — зауважив він, — руський або малоруський народ занепав найбільше»¹⁴. Причому на Буковині стан розвитку національного руху до середини XIX ст. був ще гірший, ніж у Галичині, через більшу віддаленість від Наддніпрянщини, що стала промотором відродження, і відповідно слабший вплив нової української літератури. Нечисленні буковинські літератори першої половини XIX ст. (І. Велигорський, Г. Продан, В. Фарлеевич та ін.) вживали у своїх творах застарілу книжну мову, церковнослов'янщину, так і не наважувалися писати живою народно-розмовною мовою, яку чули від селян. Галицькій і буковинській інтелігенції, в основному духовного сану, довгий час бракувало інформації про Наддніпрянщину і навіть уваги до українського руху під Росією.

Галицькі русини пробудилися до свідомого політичного життя під час європейської демократичної революції 1848–1849 рр. «Весна народів» започаткувала культурний або організаційний етап українського відродження, період активізації національної свідомості через формування інтелігенцією організаційної інфраструктури руху, культурно-просвітницьку діяльність. У Галичині, де провідну роль відіграло греко-католицьке духовенство, домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності краян, що знайшла відображення в діяльності першої української політичної організації — Головної руської ради (далі — ГРР). Лідери ГРР виразно заявили, що австрійські русини і наддніпрянські «малороси» — це один-єдиний народ, поставлено вимогу об'єднання «русських» земель під Австрією — Східної Галичини разом із Буковиною і Закарпаттям — в окремий коронний край. Однак через протидію національного руху поляків, що потенційно розглядав Галичину у складі відродженої Речі Посполитої, а «руську» мову — як діалект

польської, а також враховуючи опір цьому австрійських урядових чинників, політичні вимоги ГРР не вдалося втілити в життя.

Передова галицька інтелігенція в 1848 р. намагалася зміцнити контакти з Буковиною. Однак ГРР не змогла заснувати окружне відділення в Чернівцях (хоч повідомлення про це опублікувала львівська газета «Зоря Галицька» 13 червня 1848 р.). Питання про русинів Буковини неодноразово обговорювалося на засіданнях ГРР, востаннє — 4 (16) листопада 1849 р. Голова Ради М. Куземський заявив, що буковинські русини не відповіли «на наши ёдозвы», «мы их потребъ не знаемъ»¹⁵. Під час революції на Буковині так і не вдалося, за аналогією з галичанами, створити політичне або культурно-просвітне товариство, що згуртувало б місцевих русинів у боротьбі за національні права (хоч і лунали голоси про необхідність залишити край у нерозривній цілості з Галичиною). Буковину сколихнув потужний селянський рух під проводом Л. Кобилиці, але селяни, що боролися за потреби соціально-економічного характеру й деякі обмежені громадянські свободи, не ставили національне питання. Буковина стала осередком організованого українського національного руху тільки на рубежі 50–60-х років XIX ст.¹⁶.

Найбільших успіхів у 1848 р. місцеві русини-українці досягнули в культурно-освітній діяльності, зокрема на Покутті. Коломия виступила лідером театрального руху в Галичині, коли з ініціативи М. Верещинського і священника І. Озаркевича в червні 1848 р. відбулася перша театральна вистава українською мовою. «Наталку Полтавку» І. Котляревського було «прилаштовано» до місцевих умов, перенісши дію з Полтавщини на Покуття, переназвавши героїв звичними для покутян іменами тощо. Так, Наталка стала Анничкою, п'еса отримала назву «Дівка на відданю, або На миловане нема силоване». Нечисленні на той час прихильники москвофільства (русофільства), проросійської орієнтації в краї не змогли навіть самоорганізуватися і створити власну організацію. Так, історик-москвофіл Д. Зубрицький у листі московському Товариству історії і старожитностей 6 (18) січня 1853 р. писав, що серед освічених співвітчизників у 1848 р. «почти общее было мнѣніе», що «нашъ рускій, и такъ называемый ими московскій или російскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы»¹⁷.

«Весна народів» уперше проявила характерне в майбутньому явище — поширення культурного впливу з підросійської України на Буковину через посередництво Галичини. Так, у переробці галицького діяча І. Озаркевича в Чернівцях 1849 р. вийшли друком твори українських письменників з Наддніпрянщини І. Котляревського («На милування нема силовання. Комедіо-опера з співками») та С. Писаревського «Купала на Івана» («Весілля, або Над цигана Шмагайла нема розумнішого»). Не маючи в чернівецькій друкарні кириличного шрифту, видавці надрукували обидві п'еси латинкою. Це були «проліски» в налагодженні взаємин між галичанами і буковинцями, що мали тенденцію до поглиблення в останній третині XIX — на початку XX ст. Тож не випадково в результаті зближення обох регіонів український січовий рух виник у Галичині й Буковині на зламі XIX–XX ст. майже одночасно, хоч на початковому етапі національне відродження буковинських русинів-українців значно поступалося галицькому, набуло динаміки вже після «весни народів», із початку 1860-х рр.

Після поразки «весни народів» 1848–1849 рр. та відновлення австрійського абсолютизму в післяреволюційне десятиліття український національний рух галицьких і буковинських русинів-українців активізувався на початку 60-х рр. під впливом зміни суспільно-політичних обставин в Австрії. Проголошення демократичних свобод і конституції в Австрійській (з 1867 р. — Австро-Угорській) імперії, що ґрунтувалася на принципі федералізму й розширювала права країв у процесі державного управління, дало змогу для місцевих русинів-українців більш вільно розвивати національний рух, не зазнаючи урядових репресій та орієнтуючись на політично сильніші народи. Щоправда, система виборів до Галицького і Буковинського сеймів, як і до австрійського парламенту, на становій (куріальній) основі забезпечувала перевагу поляків у Галичині та румунів — на Буковині. Для прикладу, нечисленна галицька курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90 % населення) припадало менше половини сеймових мандатів¹⁸.

Потужний імпульс для активізації національного руху в Галичині та Буковині на початку 1860-х рр. дала діяльність наддніпрянсько-українських громадівців, особливо поезія Т. Шевченка. Український національний рух на підросійській Україні з появою Кирило-Мефодіївського братства в 1846–1847 рр. під впливом ідей Шевченкового «Кобзаря» виступив під гаслом національно-державної незалежності (хоч на перших порах — у формі панславізму), що викликало репресії російського самодержавства. Відтепер українські діячі розглядалися в Російській імперії, аж до повалення царизму в 1917 р., як потенційні прихильники національного сепаратизму, боротьба проти українофільства особливо посилилася за Валуєвським циркуляром 1863 р. та Емським указом

1876 р. Не маючи можливості для легальної української діяльності в Росії, що залишалася «тюрмою народів», наддніпрянські активісти встановили дедалі більш тісні стосунки з українськими діячами під австрійською владою, перенесли центр загальноукраїнського національного руху наприкінці XIX ст. на територію Австро-Угорської конституційної монархії, в Цислейтанію, куди входили Галичина і Буковина.

Галицькі та буковинські народовці, переважно молодь, обстоювали приналежність місцевих русинів до самостійної української нації з «високою» культурою, за основу національного самоусвідомлення, утвердження ключових ознак новочасної нації брали ідейно-організаційні взірці з Великої України: мову класиків нової української літератури І. Котляревського, Т. Шевченка, П. Куліша, науковий доробок істориків В. Антоновича, М. Костомарова, М. Грушевського та ін., що став основою для обґрунтування самотності історичного процесу українців, підґрунтя якого становив козацький міф¹⁹. В утвердженні національної самосвідомості на підвладних Австро-Угорській імперії українських землях останньої третини XIX ст. І. Франко, будучи сучасником подій, виділив особливу роль трьох видатних українських діячів з Наддніпрянщини — П. Куліша (в 60-х рр.), М. Драгоманова (із середини 70-х рр.) та М. Грушевського (в 90-х рр.)²⁰. Наддніпрянські активісти сподівалися зберегти і розвинути національний рух у Галичині та Буковині з надією, що рано чи пізно антиукраїнські репресії царизму будуть відмінені, він зможе повернутися на Велику Україну.

За посередництвом Галичини відбувалося поширення культурного впливу з підросійської України на Буковину, що в останній третині XIX — на початку XX ст. також перетворилася на один із центрів українського національного руху²¹. В умовах, з одного боку, посилення антиукраїнських репресій російського царизму за Валуєвським циркуляром 1863 р. та, особливо, Емським указом 1876 р., а з другого — розширення в результаті австро-польського зближення в 1860-ті рр. політичних прав поляків у Галичині, як і румунів — на Буковині, відбулася активізація москвофільства на місцевому ґрунті. Якщо під час «весни народів» нечисленні москвофільські діячі в краї не мали значних впливів, то ситуація змінилася із середини 60-х рр., коли внаслідок потужного удару по українству значна частина інтелігенції спроневірилася в перспективи самостійного українського руху, місцеве москвофільство (русофільство) якийсь час домінувало над народовством. Однак, незважаючи на зростаючу фінансову підтримку російського царизму галицьким і буковинським москвофілам, у кінці XIX — на початку XX ст. вони поступово втрачали свої впливи.

Зусиллями передових українських діячів обабіч австро-російського кордону в руслі проголошеної на зламі 1870–1880-х рр. концепції «органічної праці», запозиченої в поляків, прагматичного підходу до політичного життя галицьким (як і буковинським) народовцям вдалося крок за кроком зміцнити свою підтримку в масах. На початку 80-х рр. народовці для розширення соціальної бази організували перші масові віча у Львові й на провінції, започаткували видання львівських часописів «Батьківщина» («Батьківщина») 1879 р. і «Дѣло» («Діло») 1880 р., що пізніше став першою щоденною газетою в Галичині та головним періодичним органом народовців у суперництві з москвофілами тощо. Враховуючи два полюси — російський царизм як «тюрму народів» та конституційні можливості Австро-Угорської імперії для розвитку української мови і культури в Галичині та Буковині, етнічні землі під австрійською владою в останні десятиліття XIX ст. перетворилися в центр загальноукраїнської діяльності, своєрідний «П'ємонт» України, за аналогією з областю на півночі Італії, навколо якої в 1860-х рр. відбулося об'єднання Італії.

З 1890-х рр. відбулася політизація українського руху на заключному, політичному етапі національного відродження, коли в Галичині та Буковині з'являються перші новочасні партії, які поряд із культурницькою роботою ставили політичні вимоги, поширювали модерну національну самосвідомість у маси. Майже одночасно по обидва боки кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями вперше ясно і недвозначно (хоч і з дещо різних позицій) було обґрунтовано ідею політичної самостійності й соборності України у двох книгах: діяча Русько-української радикальної партії (РУРП) у Львові Ю. Бачинського «Україна irredenta» 1895 р. та лідера Революційної української партії (РУП) на Наддніпрянщині М. Міхновського «Самостійна Україна» 1900 р. Перехід до «модерністичної» епохи в Галичині був пов'язаний з боротьбою навколо «нової ери» — польсько-української угоди 1890–1894 рр. Одночасно з формуванням партійно-політичної системи розширювалася інфраструктура громадського життя. У 90-х рр. XIX — на початку XX ст. по всьому краю з'явилася мережа українських культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій, що своїми розгалуженнями охопила галицькі та буковинські села.

За прикладом «Просвіти» (1868 р.), яку сучасники називали «матір'ю» українських товариств, Літературного товариства ім. Шевченка (1873 р., реорганізовано 1892 р. в наукове, НТШ), Руського педагогічного товариства (1881 р.) та ін., в кінці XIX — на початку XX ст. виникають осередки

кооперативного руху (товариство «Народна торгівля» 1883 р., страхова компанія «Дністер» 1892 р.), спортивного товариства «Сокил» (1894 р.), скаутської організації «Пласт» (1912 р.) тощо. Участь у створенні організаційних осередків українського руху в Галичині, поряд з культурно-просвітницькими і господарськими, також спортивно-руханкових, молодіжних та ін., брали представники політичних партій, що конкурували між собою за вплив на маси. Партії розглядали новостворені товариства як інструмент у поширенні власної ідеології, що давало змогу більш успішно конкурувати на виборах до Галицького, як і Буковинського, крайових сеймів, австрійського парламенту²². Галицькі русини-українці, за прикладом поляків, перебуваючи в потенційно кращих умовах, ніж інші частини своїх поділених народів, намагалися витворити в краї мінімодель для майбутньої національної держави.

На відміну від Галичини, де русько-українське населення в ХІХ ст. домінувало (близько двох третин жителів), але перебувало під переважаючим політичним і культурним впливом поляків, особливо в містах, Буковина характеризувалася більш складною етнічною структурою. Для прикладу, в 1910 р. частка буковинських українців становила 38,4 % населення краю, румунів — 34,4 %, євреїв — 12,8 %, німців — 8,1% та ін. Етнічна строкатість зумовлювала менш антагоністичний характер міжнаціональних відносин, ніж у Галичині. По-друге, особливістю Буковини був більш ліберальний політичний режим, адміністрація прихильніше ставилася до співпраці з представниками різних національностей. Як результат, виникли кращі умови для розвитку громадських організацій, у т. ч. національного спрямування. На початок т. рівень залученості українців Буковини до діяльності національних інституцій був досить високим, діяла розгалужена мережа українських культурно-просвітницьких товариств: «Руська бесіда» (1869 р.), «Руська рада» (1870 р.), «Руська школа» (1887 р.) та ін., що створило організаційну базу для активізації розвитку українського національного руху в краї²³.

Серйозною проблемою для Галичини й, особливо, Буковини в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. стали часті повені та пожежі, що спричинило потребу в організації протипожежної та рятувальної справи. Боротьба зі стихійними лихами ускладнювалася відсутністю необхідних засобів та елементарним невмінням селян під час критичних ситуацій діяти організовано і злагоджено, не піддаватися паніці. Так, очевидець писав у часописі «Буковина» 11 (24) червня 1900 р., що селяни «дуже не зручні при ратуванню і більше кричать, як помагають»²⁴. Прикладом трагічності наслідків стихійного лиха стала пожежа 14 травня 1900 р. в с. Липовени Сучавського повіту на Південній Буковині, коли вигоріла абсолютна більшість сільських будинків, за словами «Буковини», «понад 300 осіб остало без хліба і даху»²⁵. Подібних випадків було немало як на Буковині, так і в Галичині, а місцеві адміністрації проявляли недбалість і брак належних заходів щодо запобігання катастрофам та підготовки населення до їхнього подолання. Власне, необхідність самоорганізації українського селянства в умовах надзвичайних ситуацій для приборкання стихії дала формальний привід до появи січового руху.

Зародження «Січей» як пожежно-гімнастичного товариства було закономірним результатом політизації національного руху в краї на зламі ХІХ — ХХ ст. в контексті загальноукраїнського відродження. Серед знакових українських діячів, життєвий шлях яких був тісно пов'язаний з Покуттям — батьківщиною «Січей», одним із центрів відродження, хотілося б назвати о. І. Озаркевича — співзасновника аматорського театру в м. Коломиї, організатора першої в Галичині вистави «руською» мовою 1848 р., о. М. Верещинського — етнографа-фольклориста, педагога і мецената, що дав кошти на друк альманаху «Русалка Дністровая», о. Й. Кобринського — громадського діяча, мецената, сподвижника будівництва коломийського Народного дому, В. Шухевича — громадського діяча, етнографа і педагога, Н. Озаркевич (Кобринську) — письменницю і громадську діячку-феміністку, «Покутську трійцю» (Леся Мартовича, В. Стефаніка і Марка Черемшину) та багатьох ін. У покутському селі Завалля Снятинського повіту 5 травня 1900 р. організатор та ідеолог січового руху в Галичині К. Трильовський, якого сучасники називали «січовим батьком», заснував перше спортивно-пожежно-руханкове товариство «Січ».

Утворення «Січей» у Галичині й на Буковині стало частиною процесу політизації українського руху, переходу національного відродження на вищий, політичний щабель. Вибір місця для започаткування січового руху був зумовлений тим, що в селі на той час діяв один із найміцніших осередків УРП на Покутті, де партія мала стабільну соціальну базу. Влада з пересторогою поставилася до заснування українського пожежно-гімнастичного товариства в 1900 р. Водночас значна віддаленість від Львова як адміністративного центру коронного краю певною мірою допомогла організаторам. Розробляючи статутні документи січових товариств, К. Трильовський значною мірою використовував досвід чеського і польського сокильських рухів останньої третини ХІХ ст., концептуалізував селянство як основну соціальну базу «січовиків». Засновник «Січі» та місцеві радикали мали на меті створення електорату для майбутніх передвиборних кампаній, що в умовах

досить жорсткої конкуренції між новоствореними партіями на зламі XIX–XX ст. не завжди були успішними. Будучи антиклерикальними за характером, «Січі», по суті, функціонували як організаційні осередки УРП²⁶.

Паралельно в Галичині як альтернатива «Січам» з 1912 р. виникло москвофільське пожежно-гімнастичне товариство «Русская дружина». Займаючи непримиренну позицію щодо «Січей», учасники товариства, згідно зі статутом, вбачали своє головне завдання в гасінні пожеж, гімнастичній та культурно-освітній діяльності. Їхня робота напередодні «Великої війни» мала виразно проросійський характер, москвофіли провокували довготривалі конфлікти з «січовиками», постійно звинувачуючи їх у тому, що вони «...борються проти Бога, віри і москалів»²⁷. На практиці як засновані радикалами «Січі», так і організації москвофільського спрямування «Русская дружина» певною мірою передбачали схожу мету. Під маскою молодіжних організацій, боротьби з пожежами, що були стихійним лихом для тодішнього населення краю, за здоровий спосіб життя і т. п., ініціатори заснування товариств намагалися поширювати партійну ідеологію, збільшувати свою соціальну базу в суспільстві. По суті, це було характерно для політичного етапу національного відродження на зламі XIX–XX ст., діяльності новостворених українських партій, особливо на галицькому ґрунті.

Передвісником заснування завальської «Січі» було однойменне студентське товариство, що виникло в 1868 р. за участю студентів-українців, які навчалися у Відні (перший голова — А. Вахнянин). Студенти сповідували народовські погляди, носили народний і козацький строї, вивчали різні сторони життя народу — історію, фольклор, українську літературу тощо. Віденська «Січ» дала поштовх до проведення першого з'їзду галицької та буковинської молоді 17 вересня 1880 р. в м. Коломиї за участю студентських організацій, у т. ч. «Академічного кружка», «Дружного лихваря» у Львові, «Союзу» в Чернівцях. Головував на з'їзді голова віденської «Січі» Я. Окуневський. На відміну від студентської січової організації, через яку пройшли відомі в майбутньому українські діячі І. Пулюй, Ю. Целевич, І. Горбачевський, Я. Окуневський, Є. Озаркевич, Є. Петрушевич, Б. Лепкий та ін., нова «Січ» виникла в селянському середовищі й невдовзі стала масовою²⁸. Звідси січовий рух поширився на початку XX ст. по всій Галичині та сусідній Буковині, а пізніше місцеві осередки товариства виникли в інших регіонах України і навіть за її межами, в еміграції.

Заснування «Січей» сприяло розповсюдженню козацького міфу, історичні традиції Запорозької Січі були в основі формування модерної української національної самосвідомості XIX — початку XX ст. Завдяки діяльності січових організацій відбулося масове залучення молодого покоління галицьких і буковинських українців до національно-визвольного руху. К. Трильовський докладав значних зусиль, щоб започаткований ним січовий рух набув масового характеру. Так, на Покутті в 1901–1914 рр. було засновано 159 «Січей», за повітами: в Богородчанському — 15, Городенківському — 22, Коломийському — 35, Надвірнянському — 17, Печеніжинському — 8, Снятинському — 17, Станіславівському — 12 і в Товмацькому — 33 осередки²⁹. Напередодні Першої світової війни лише у Снятинському повіті (станом на 1909 р.) діяло 42 «Січі» в 34 громадах, а в 1913 р. — 53 січові товариства³⁰. По всій Галичині напередодні Першої світової війни існувало понад 900 осередків «Січі» (близько 80 тис. січовиків у 46 повітах), що дає уявлення про розмах цього руху, причому їхня лівова частина була зосереджена на Покутті³¹.

К. Трильовський був першим головою «Українського січового союзу», заснованого в 1908 р. для об'єднання розрізнених місцевих осередків «Січей» у Галичині під одним проводом. На початку XX ст. Покуття стало осердям організації загальнокрайових січових свят — п'ять із шести таких заходів відбулися в Коломиї (1902, 1903, 1906, 1909 рр.) і Снятині (1912 р.)³². Напередодні світової війни успішно розвивався український січовий рух і на сусідній Буковині, де на березень 1905 р. вже діяло 59 «Січей», а для його згуртування був створений «Союз Січей на Буковині», першим головою якого став Є. Пігуляк — один із провідних буковинських народовців, депутат австрійського парламенту і крайового сейму. На початок 1914 р. до складу вище названого «Союзу Січей на Буковині» входило п'ять окружних союзів, 112 «січових» товариств, частина яких набувала воєнізованого характеру в умовах загострення міжнародної напруженості, з якою пов'язувалися надії на вирішення українського питання. Водночас «січовики» не обмежувалися пожежно-гімнастичною справою, а стали національною організацією, що впливала на різні сфери суспільного життя на селі³³.

По суті, «Січі» стали наймасовішими товариствами, в яких українське селянство у складі Габсбурзької монархії змогло організаційно самовиразитися не лише через участь у гасінні пожеж, що була основним напрямком їхньої діяльності (буковинська і галицька преса на початку XX ст. містила чимало відомостей про успішні дії «січовиків» під час гасіння пожеж і в боротьбі з різними стихійними лихами)³⁴, але й у поширенні грамотності рідною мовою, залученні до активного громадсько-політичного життя тощо. К. Трильовський надав осередкам товариства організаційної

форми і змісту: особисто складав пісні та марші, видавав роз'яснювальну літературу, влаштовував січові свята, впровадив військово-козацькі ранги і термінологію тощо³⁵. Заснування перших «Січей», що мали глибокий національно-патріотичний характер, стимулювало поширення успішного досвіду січової організації з Галичини на сусідню Буковину. Буковинсько-українські діячі активно цікавилися січовим рухом у Галичині, підтримували контакти з К. Трильовським та іншими лідерами галицьких «січовиків». Інформація про заснування пожежно-гімнастичного товариства «Січ» у с. Завалля викликала інтерес серед буковинських читачів³⁶.

Галицька організаційна модель мала значний вплив на формування буковинських січових товариств у 1902–1914 рр. Однак січовий рух на Буковині був започаткований дещо пізніше: якщо першу галицьку «Січ» засновано в травні 1900 р., то буковинську — 2 листопада 1902 р. в містечку Кіцмань з ініціативи Т. Коричука. Це відставання дослідник українського січового руху М. Гуйванюк пояснює не лише географічним фактором, але й певними організаційними та ідеологічними особливостями буковинського національного відродження. На його думку, січовий рух на Буковині на початку ХХ ст. «сформував власну унікальну специфіку національної самоорганізації українців, яка відрізнялася від галицької моделі більш демократичним характером, меншою мілітаризацією, активнішим залученням жінок і молоді, а також більшою відкритістю до міжнародної співпраці». В ідеологічному відношенні буковинські «Січі» мали меншу політичну радикальність, акцентували свою увагу на культурно-просвітницькій діяльності, враховуючи етнополітичний контекст краю як багатонаціонального регіону Австро-Угорської імперії³⁷.

Початковий етап буковинського січового руху порівняно з галицьким характеризувався більшою ідеологічною різноманітністю. На відміну від Галичини, де засновником і головним ідеологом січового руху був представник УРП К. Трильовський, у формуванні перших січових товариств на Буковині брали активну участь діячі українських політичних течій різного спрямування, поряд із С. Смаль-Стоцьким, Т. Галіп, М. Гавришук, Є. Пігуляк, І. Попович та ін. Особливістю буковинських «Січей», що відрізняла їх від галицьких, була також тісніша інтеграція з уже існуючою мережею українських товариств. Буковинські січові активісти одночасно були членами інших українських організацій, а осередки «Січі» нерідко виникали на місці читалень «Руської бесіди». Як у Галичині, серед буковинців не було конкуренції, а то й ворожнечі, між товариствами «Сокіл» і «Січ» — навпаки, вони співпрацювали. Якщо галицькі «Січі» формувалися на зламі ХІХ — ХХ ст. в умовах гострого українсько-польського протистояння, що позначилося на їхній антипольській позиції, то буковинські товариства демонстрували більшу готовність до міжнародного діалогу, лояльніше ставилися до духовенства і церкви³⁸.

Висновки. Зародження українського січового руху в Галичині та Буковині стало закономірним результатом національного відродження ХІХ — початку ХХ ст., що охопило етнічні землі обабіч кордону між Російською та Австрійською (Австро-Угорською) імперіями і мало взаємозалежний характер. Одним із центрів українського відродження було Покуття як історико-етнографічний регіон, що знайшло відображення під час «весни народів» 1848–1849 рр., у діяльності представників народовської течії в останній третині ХІХ ст. та ін. Галичина, по суті, виконувала роль своєрідного «містка», за допомогою якого культурний вплив з підросійської України поширювався на Буковину, що на перших порах не мала значних успіхів в українському національному русі. Однак в умовах перетворення Габсбурзької монархії в конституційну, демократизації суспільного життя з 1860-х рр., на протигагу Російській імперії, що залишилася «тюрмою народів» і здійснювала жорсткі антиукраїнські репресії, в Галичині, як і на Буковині, виникли можливості при зростаючій підтримці наддніпрянських діячів для активізації українського національного руху.

На зламі ХІХ–ХХ ст., коли національне відродження в краї перейшло на політичний рівень і новостворені партії розгорнули боротьбу за вплив на маси, з'явилася мережа українських культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій. Одним із таких товариств пожежно-гімнастичного спрямування стала «Січ», заснована К. Трильовським у 1900 р. як організація УРП, що передбачала зміцнення електорату радикалів під час дедалі конкурентніших передвиборчих кампаній. Осередки «Січі» в Галичині на початку ХХ ст. найбільшого розквіту набули на Покутті. Галицька організаційна модель січового руху з 1902 р. почала впроваджуватися в сусідній Буковині, де мала певні особливості, зумовлені місцевими умовами українського національного відродження. Багатогранна діяльність «січовиків» спричинилися до поширення української національної самосвідомості серед селянських мас. Перша світова війна поклала початок новій добі у світовій історії — зникнення з карти Європи династичних імперій і появи нових національних держав, зокрема в Центрально-Східній Європі — ЗУНР, що відбулося за активною участю колишніх діячів товариства «Січ».

- ¹ А. Королько, *Січовий рух на Покутті (1900–1914 рр.): організаційні осередки та їх практична діяльність*. [The Sich Movement in Pokuttia (1900–1914): Organizational Centres and Their Practical Activities], in «Вісник Прикарпатського університету. Історія», вип. 19, Івано-Франківськ, 2011, с. 13–21; А. Королько, *Поширення козацьких традицій і символіки XVI–XVIII ст. в українському січовому русі на Покутті початку ХХ ст.* [The spread of Cossack traditions and symbolism of the 16th–18th centuries in the Ukrainian Sich movement in Pokuttia at the beginning of the 20th century], in «Завальська «Січ» — золота сторінка української історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 125-й річниці утворення Завальської «Січі» (с. Завалля, 4 травня 2025 р.)», Снятин; Чернівці, Друк Арт, 2025, с. 34–56.
- ² М. Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.)* [Sich Movement in Galicia and Bukovyna (1900–1914)], Чернівці, Зелена Буковина, 2009, с. 109–125; М. Гуйванюк, *Січовий рух на Буковині (1902–1914 рр.): між галицькою моделлю та буковинською регіональною специфікою* [The Sich Movement in Bukovyna (1902–1914): Between the Galician Model and Bukovynian Regional Specificity], in «Краєзнавство», Київ, 2025, с. 139–146; М. Гуйванюк, *Між співпрацею та конфронтацією: січовий рух Галичини й Буковини у системі міжслов'янських відносин початку ХХ ст.* [Between Cooperation and Confrontation: The Sich Movement of Galicia and Bukovyna in the System of Inter-Slavic Relations at the Beginning of the 20th Century], in «Завальська «Січ» — золота сторінка української історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 125-й річниці утворення Завальської «Січі» (с. Завалля, 4 травня 2025 р.)», Снятин; Чернівці, Друк Арт, 2025, с. 23–31.
- ³ Б. Трофим'як, *Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ — перша пол. ХХ ст.)* [Gymnastic-sports organizations in the national liberation movement of Galicia (second half of the 19th — first half of the 20th century)], Тернопіль, Економічна думка, 2001, 694 с.
- ⁴ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст.* [The national movement of Ukrainians in Bukovyna in the second half of the 19th — early 20th century], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.; О. Масан, *Перші буковинські «Січі»* [The first Bukovynian «Siches»], in «Завальська «Січ» — початок масового руху національно-патріотичних сил за відродження української державності. Матеріали науково-теоретичної конференції 25 березня 1995 року, с. Завалля Снятинського району Івано-Франківської області», Снятин, 1995, с. 35–43; С. Бабчук, *Добровільні пожежно-гімнастичні товариства «Січ» на Буковині (1902–1914 рр.): історія становлення, розвиток та занепад*, in «Завальська «Січ» — золота сторінка української історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 125-й річниці утворення Завальської «Січі» (с. Завалля, 4 травня 2025 р.)», Снятин; Чернівці, Друк Арт, 2025, с. 19–22.
- ⁵ М. Грушевський, *Ілюстрована історія України* [Illustrated History of Ukraine], Київ, 1992, с. 441.
- ⁶ Д. Бантыш-Каменский, *История Малой России отъ водворения Славянъ в сей странъ до уничтоженія Гетманства* [The History of Little Russia from the Settlement of the Slavs in This Country to the Destruction of the Hetmanate], в 3-хъ частяхъ, издание четвертое, С.-Петербургъ, Киевъ, Харьковъ, 1903, с. 492.
- ⁷ Т. Шевченко, *Чигирине, Чигирине* [Chuhuryn, Chuhuryn], in «Кобзар», Київ, 1994, с. 195.
- ⁸ Я. Грицак, *Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* [Outline of the History of Ukraine. Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th–20th Centuries], Київ, 1996, с. 28, 29.
- ⁹ *Руське питання* [Rus question], in «Мета», Львів, 1863, № 3, листопад, с. 210.
- ¹⁰ Т. Шевченко, *Юродивий* [Holy Fool], in «Кобзар», Київ, 1994, с. 536.
- ¹¹ М. Возняк, *Як пробудилося українське народне життя в Галичині за Австрії* [How Ukrainian folk life awoke in Galicia under Austria], Львів, 1924, с. 5.
- ¹² І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття* [The idea of Ukrainian national unity in the public life of Galicia in the 19th century], Івано-Франківськ, 2012, с. 221, 222.
- ¹³ І. Райківський, *Взаємини галицьких і наддніпрянських діячів у 1830–1840-х рр.* [Relations between Galician and Dnieper figures in the 1830s–1840s], in «Український історичний журнал», Київ, 2009, № 1, с. 40, 43.
- ¹⁴ «Русалка Дністрова». Документи і матеріали [«Dniester Mermaid». Documents and Materials], Київ, 1989, с. 247, 248.
- ¹⁵ І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття*, с. 335.
- ¹⁶ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст.*, с. 116, 117, 118.
- ¹⁷ К. Студинський, *З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853)*. [From the correspondence of Denys Zubrytskyi (years 1840–1853)], in «Записки НТШ», Львів, 1901, т. XLIII, кн. 5, с. 59.
- ¹⁸ І. Райківський, *Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття*, с. 428.
- ¹⁹ О. Середа, *Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки ХІХ століття)* [Communities of early narodovtsi in Eastern Galicia (1860s)], in «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність», Львів, 2001, вип. 9: Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля, с. 379.
- ²⁰ І. Франко, *Українці* [Ukrainians], in «Зібрання творів: у 50-ти т.», Київ, 1984, т. 41, с. 189.
- ²¹ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ — початку ХХ ст.*, с. 439, 442.
- ²² М. Мудрий, *Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей)*. [The formation of modern national-political culture of Galician Ukrainian society (the problem of external models)], in «Вісник Львівського університету. Серія історична», Львів, 2003, вип. 38, с. 121, 146.
- ²³ М. Гуйванюк, *Січовий рух на Буковині (1902–1914 рр.): між галицькою моделлю та буковинською регіональною специфікою*, с. 141.
- ²⁴ О. Масан, *Перші буковинські «Січі»*, с. 37.
- ²⁵ О. Масан, *Перші буковинські «Січі»*, с. 37.
- ²⁶ М. Гуйванюк, *Між співпрацею та конфронтацією: січовий рух Галичини й Буковини у системі міжслов'янських відносин початку ХХ ст.*, с. 23, 24.
- ²⁷ М. Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й на Буковині*, с. 76–94.
- ²⁸ І. Головацький, *Перше товариство «Січ» і січовий рух. До 100-річчя від заснування «Січі» у Галичині та 85-річчя боїв УСС на горі Маківці* [The First «Sich» Society and the Sich Movement. On the 100th Anniversary of the Foundation

of «Sich» in Galicia and the 85th Anniversary of the USSR Battles on Makivka Mountain], URL: <http://www.spas.net.ua/index.php/news/full/244>

- ²⁹ П. Сиреджук, *Хронологія виникнення «Січей» на теренах Покуття* [Chronology of the emergence of the «Siches» in the Pokuttia region], in «Завальська «Січ» — золота сторінка української історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 125-й річниці утворення Завальської «Січі» (с. Завалля, 4 травня 2025 р.)», Снятин, Чернівці, Друк Арт, 2025, с. 32, 33.
- ³⁰ А. Королько, *Січовий рух на Покутті (1900–1914 рр.): організаційні осередки та їх практична діяльність*, с. 16.
- ³¹ М. Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й на Буковині* [The Sich Movement in Galicia and Bukovyna], дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 — історія України, Чернівці, 2002, с. 76–94.
- ³² А. Королько, *Січовий рух на Покутті (1900–1914 рр.): організаційні осередки та їх практична діяльність*, с. 19.
- ³³ О. Масан, *Перші буковинські «Січі»*, с. 43.
- ³⁴ О. Масан, *Перші буковинські «Січі»*, с. 42.
- ³⁵ М. Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й на Буковині*, с. 179, 184.
- ³⁶ О. Масан, *Перші буковинські «Січі»*, с. 36, 37.
- ³⁷ М. Гуйванюк, *Січовий рух на Буковині (1902–1914 рр.): між галицькою моделлю та буковинською регіональною специфікою*, с. 139, 142.
- ³⁸ М. Гуйванюк, *Січовий рух на Буковині (1902–1914 рр.): між галицькою моделлю та буковинською регіональною специфікою*, с. 142, 143, 144.

References

- Babchuk S., Dobrovilni pozhezhno-himnastychni tovarystva «Sich» na Bukovyni (1902–1914 rr.): istoriia stanovlennia, rozvytok ta zaneпад, in «Zavalska «Sich» — zolota storinka ukrainskoi istorii: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi utvorennia Zavalskoi «Sichi» (s. Zavallia, 4 travnia 2025 r.)», Sniatyn; Chernivtsi, Druk Art, 2025, s. 19–22.
- Bantysh-Kamenskiy D., Istoriya Maloy Rossii ot vodvoreniya Slavyan v sei strane do unichtozheniya Getmanstva [The History of Little Russia from the Settlement of the Slavs in This Country to the Destruction of the Hetmanate], v 3-kh chastyakh, izdanie chetvertoe, S.-Peterburg, Kiev, Kharkov, 1903, 609 s.
- Dobrzhanskyi O., Natsionalnyi rukh ukraintiv Bukovyny druhoї polovyny XIX — pochatku XX st. [The national movement of Ukrainians in Bukovyna in the second half of the 19th — early 20th century], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
- Franko I., Ukraintsi [Ukrainians], in «Zibrannia tvoriv: u 50-ty t.», Kyiv, 1984, t. 41, s. 162–193.
- Holovatskyi I., Pershe tovarystvo «Sich» i sichovy rukh. Do 100-richchia vid zasnovannia «Sichi» u Halychyni ta 85-richchia boiv USS na hori Makivtsi [The First «Sich» Society and the Sich Movement. On the 100th Anniversary of the Foundation of «Sich» in Galicia and the 85th Anniversary of the USSR Battles on Makivka Mountain], URL: <http://www.spas.net.ua/index.php/news/full/244>
- Hrushevskiy M., Iliustrovana istoriia Ukrainy [Illustrated History of Ukraine], Kyiv, 1992, 558 s.
- Hrytsak Ya., Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi ukrainskoi natsii XIX–XX st. [Outline of the History of Ukraine. Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th–20th Centuries], Kyiv, 1996, 360 s.
- Huivaniuk M., Mizh spivpratseiu ta konfrontatsiieiu: sichovy rukh Halychyny u Bukovyny u systemi mizhslovianskykh vidnosyn pochatku XX st. [Between Cooperation and Confrontation: The Sich Movement of Galicia and Bukovyna in the System of Inter-Slavic Relations at the Beginning of the 20th Century], in «Zavalska «Sich» — zolota storinka ukrainskoi istorii: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi utvorennia Zavalskoi «Sichi» (s. Zavallia, 4 travnia 2025 r.)», Sniatyn; Chernivtsi, Druk Art, 2025, s. 23–31.
- Huivaniuk M., Sichovy rukh na Bukovyni (1902–1914 rr.): mizh halytskoїu modelliu ta bukovynskoїu rehionalnoїu spetsyfikoїu [The Sich Movement in Bukovyna (1902–1914): Between the Galician Model and Bukovynian Regional Specificity], in «Kraieznavstvo», Kyiv, 2025, s. 139–146.
- Huivaniuk M., Sichovy rukh u Halychyni u Bukovyni (1900–1914 rr.) [Sich Movement in Galicia and Bukovyna (1900–1914)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2009, 254 s.
- Huivaniuk M., Sichovy rukh u Halychyni y na Bukovyni [The Sich Movement in Galicia and Bukovyna], dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.01 — istoriia Ukrainy, Chernivtsi, 2002, 241 s.
- Korolko A., Poshyrennia kozatskykh tradytsii i symboliky XVI–XVIII st. v ukrainskomu sichovomu rusi na Pokutti pochatku XX st. [The spread of Cossack traditions and symbolism of the 16th–18th centuries in the Ukrainian Sich movement in Pokuttia at the beginning of the 20th century], in «Zavalska «Sich» — zolota storinka ukrainskoi istorii: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi utvorennia Zavalskoi «Sichi» (s. Zavallia, 4 travnia 2025 r.)», Sniatyn; Chernivtsi, Druk Art, 2025, s. 34–56.
- Korolko A., Sichovy rukh na Pokutti (1900–1914 rr.): orhanizatsiini oseredky ta yikh praktychna diialnist. [The Sich Movement in Pokuttia (1900–1914): Organizational Centres and Their Practical Activities], in «Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriia», vyp. 19, Ivano-Frankivsk, 2011, s. 13–21.
- Masan O., Pershi bukovynski «Sichi» [The first Bukovynian «Siches»], in «Zavalska «Sich» — pochatok masovoho rukhu natsionalno-patriotychnykh syl za vidrozdzhennia ukrainskoi derzhavnosti. Materialy naukovo-teoretychnoi konferentsii 25 bereznia 1995 roku, s. Zavallia Sniatynskoho raionu Ivano-Frankivskoi oblasti», Sniatyn, 1995, s. 35–43.
- Mudryi M., Formuvannia novochasnoi natsionalno-politychnoi kultury ukrainskoho suspilstva Halychyny (problema zovnishnikh modelei). [The formation of modern national-political culture of Galician Ukrainian society (the problem of external models)], in «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna», Lviv, 2003, vyp. 38, s. 115–147.
- Raikivskiy I., Ideia ukrainskoi natsionalnoi yednosti v hromadskomu zhytti Halychyny XIX stolittia [The idea of Ukrainian national unity in the public life of Galicia in the 19th century], Ivano-Frankivsk, 2012, 932 s.

17. Raikivskiy I., Vzaiemny halytskykh i naddnyprianskykh diiachiv u 1830–1840-kh rr. [Relations between Galician and Dnieper figures in the 1830s–1840s], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», Kyiv, 2009, № 1, s. 39–55.
18. «Rusalka Dnistrova». Dokumenty i materialy [«Dniester Mermaid». Documents and Materials], Kyiv, 1989, 544 s.
19. Ruske pytannia [Rus question], in «Meta», Lviv, 1863, № 3, lystopad, s. 210–218.
20. Sereda O., Hromady rannikh narodovtsiv u Skhidnii Halychyni (60-ti roky XIX stolittia) [Communities of early narodovtsi in Eastern Galicia (1860s)], in «Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist», Lviv, 2001, vyp. 9: Yuvileinyi zbirnyk na poshanu F. Stebliia, s. 378–392.
21. Shevchenko T., Chyhyryne, Chyhyryne [Chyhyryn, Chyhyryn], in «Kobzar», Kyiv, 1994, s. 195.
22. Shevchenko T., Yurodyvyi [Holy Fool], in «Kobzar», Kyiv, 1994, s. 536.
23. Siredzhuk P., Khronolohiia vynyknennia «Sichei» na terenakh Pokuttia [Chronology of the emergence of the «Siches» in the Pokuttia region], in «Zavalska «Sich» — zolota storinka ukrainskoi istorii: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 125-y richnytsi utvorennia Zavalskoi «Sichi» (s. Zavallia, 4 travnia 2025 r.)», Sniatyn, Chernivtsi, Druk Art, 2025, s. 32–33.
24. Studynskiy K., Z korespondentsyi Denysa Zubrytskoho (rr. 1840–1853). [From the correspondence of Denys Zubrytskyi (years 1840–1853)], in «Zapysky NTSh», Lviv, 1901, t. XLIII, kn. 5, s. 1–66.
25. Trofymiak B., Himnastychno-sportyvni orhanizatsii v natsionalno-vyzvolnomu rusi Halychyny (druha pol. XIX — persha pol. XX st.) [Gymnastic-sports organizations in the national liberation movement of Galicia (second half of the 19th — first half of the 20th century)], Ternopil, Ekonomichna dumka, 2001, 694 s.
26. Vozniak M., Yak probudylosia ukrainske narodnie zhyttia v Halychyni za Avstrii [How Ukrainian folk life awoke in Galicia under Austria], Lviv, 1924, 180 s.